

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «ГЛУХІВ»

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА

Національної академії наук України і

Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Видається з 2008 року

Київ – Глухів

Центр пам'яткоznавства НАН України і УТОПІК

2015

Рекомендовано до друку

Ученю радою Національного заповідника «Глухів»

(протокол № 2 від 08.04.2015 р.)

Вченю радою Центру пам'яткоznавства НАН України і УТОПІК

(протокол № 6 від 07.05.2015 р.)

Редакційна колегія

О.Д. Савицький (голова), О.М. Титова (заступник голови), Л.М. Бессов, С.І. Білокінь,
Л.О. Гріффен, С.Ю. Зозуля, Г.Д. Казьмірчук, Ю.О. Коваленко, І.В. Мошик, М.П. Недюха,
А.А. Непомнящий, С.І. Посохов, К.М. Тищенко, С.П. Жукова (відповідальний секретар)

Адреса редакції

Національний заповідник «Глухів»

вул. Шевченка, 30, м. Глухів, Сумської обл., 41400, Україна;

тел./факс +380 (5444) 23557, e-mail: dikz@ukr.net

Адреса розміщення електронної версії видання в мережі Інтернет
<http://nz-hlukhiv.com.ua>

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України

(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 16797-5369Р від 25.05.2010 р.)

Збірник наукових праць «Сіверщина в історії України»
внесений до переліку фахових видань з історичних наук
(Постанова президії ВАК України від 22.12.2010 р. № 1-05/8)

МОЩЕННЯ ПІДЛОГ ПАЛАЦУ І. МАЗЕПИ У БАТУРИНІ: КОМП'ЮТЕРНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті на основі переважно археологічних джерел уперше розглядаються типи керамічних плиток та способи мosaчення ними підлог головної резиденції гетьмана І. Мазепи у Батурині. Публікуються комп'ютерні реконструкції цілих плиток та восьми конструкцій і орнаментів підлог та проводиться їх порівняльний аналіз. Аргументується версія про порівняно великі розміри, триповерховість, багатокамерність й виняткову пишність керамічного декору палацу.

Ключові слова: керамічні плитки, прийоми мosaчення підлог, їх реконструкції та аналогії, кількість приміщень і поверхів палацу І. Мазепи в Батурині.

Головна резиденція гетьмана Івана Мазепи на околиці м. Батурина Гончарівці мала надзвичайно багате оздоблення керамічними полив'яними різnobарвними і теракотовими деталями. Високохудожні пічні кахлі, керамічні плити з

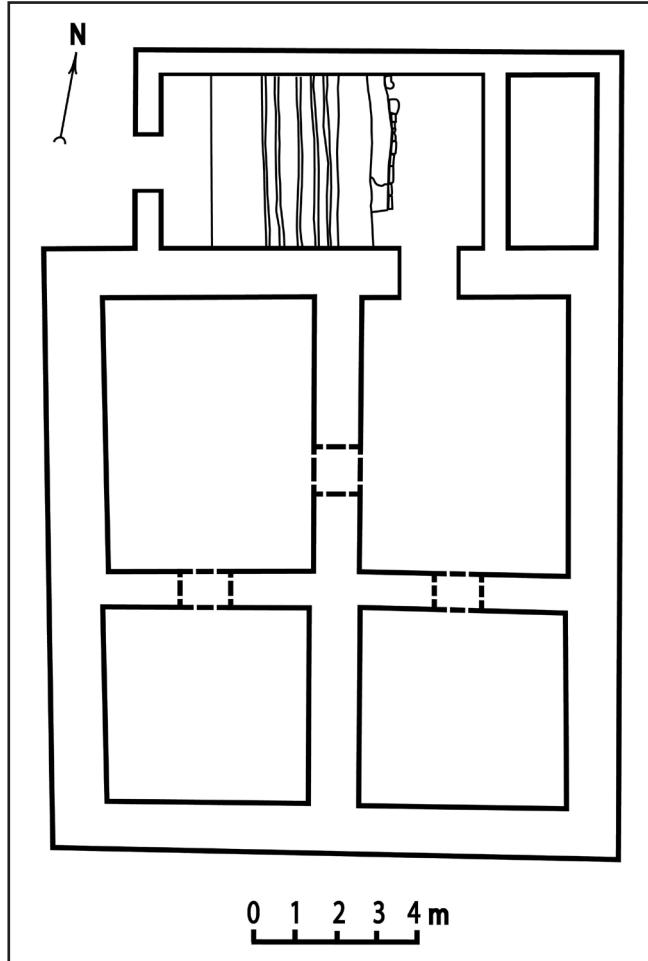

Рис. 1. План підвального поверху палацу І. Мазепи на околиці Батурина Гончарівці (перед 1700 р.) за археологічними дослідженнями. Реконструкція Ю. Ситого, комп'ютерна графіка С. Дмитрієнка, 2013 р.

Рис. 2. Екстер'єр палацу на Гончарівці до 1708 р.
Гіпотетична реконструкція В. Мезенцева, комп'ютерна графіка і фото С. Дмитрієнка, 2015 р.

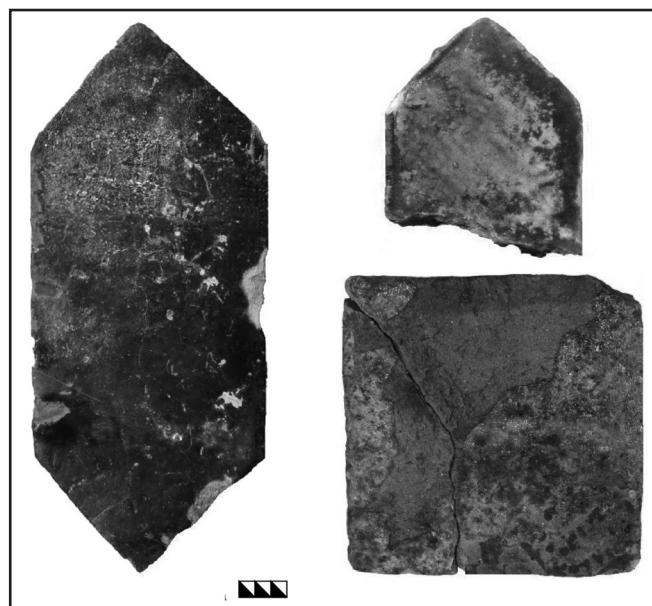

Рис. 3. Обгорілі товсті шестикутні видовжені та квадратні керамічні полив'яні плитки підлоги палацу.
Фото В. Мезенцева

рельєфним Мазепиним гербом і монограмою та розетки, що прикрашали фасади палацу, вважаються цінними витворами декоративно-ужиткового і геральдичного мистецтва українського бароко. Вони досліджувались в працях Юрія Ситого, Лариси Виноградської, Володимира Мезенцева, Людмили Мироненко та Юлії Гутник [1].

Стаття уперше розгляне керамічні плитки від мosaчення підлог палацу Гончарівки. Автор зібрав і проаналізував ці матеріали, які масово знаходили в ході розкопок залишків гетьманської садиби у 2009–2014 рр. На таких археологічних джерелах, доповнених писемними повідомленнями, базується праця. В ній описані форми, розміри, колір поливи плиток й виділені їх типи. Автор статті та художник

Сергій Дмитрієнко (Чернігів) опублікували тут свої гіпотетичні комп’ютерні реконструкції серії цілих плиток та способів мощення ними підлог в різних приміщеннях палацу (рис. 4–9). Також проводяться порівняння керамічних підлог Мазепиної вілли у Батурині та світських і культових споруд України XVII–XVIII ст. Залучені й зображення підлог будинків на українських гравюрах та іконах того часу.

Перед 1700 р. І. Мазепа побудував амбітний муріваний палац на передмісті Гончарівці й переніс туди свою головну резиденцію з цитаделі фортеці Батурина (рис. 1, 2). Під час зруйнування міста російською армією у 1708 р. цей палац було пограбовано й спалено. Протягом XVIII–XX ст. місцеві мешканці розбириали руїни споруди на цеглу для перевикористання. До нашого часу дійшли лише рзвали стін, фрагменти фундаментів та їх рови [2].

Розкопки решток палацу на Гончарівці почала експедиція Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (ЧНПУ) та Інституту археології НАНУ 1995 року. В 2003–2014 рр. їх з перервами продовжила Батуринська українсько-канадська археологічна експедиція [3]. Її очолюють директор Центру археології та стародавньої історії Північного Лівобережжя при ЧНПУ В'ячеслав Скород, його заступник Юрій Ситий та автор статті (від канадської сторони). С. Дмитрієнко є співробітником Батуринської експедиції.

На основі археологічних даних, письмових джерел та малюнку руїн Мазепиного палацу в Батурині 1744 р., що зберігся у Національному музеї Стокгольму, дослідники відтворили його план, параметри, архітектурний дизайн та декор (рис. 1, 2). Основний підквадратний об’єм споруди (15 x 14,5 м) мав глибокий склепінчастий підвал з чотирма камерами близьких розмірів. З півночі до нього примикала цегляна прямокутна прибудова (12 x 5 м) зі сходами до підвалу, коридором та малою камерию. Разом із прибудовою довжина палацу становила близько 20 м і ширина – 14,5 м.

Більшість дослідників і автор вважають, що палац Гончарівки був триповерховим з мансардою [4]. Разом із підвалом будинок мав п’ять ярусів. Вірогідно, на замовлення І. Мазепи його спорудили і оформили в цілому за стилем центральноєвропейського бароко. Однак зовнішній західний убір палацу доповнили поліхромними глазурованими розетками, характерними для церковного й монастирського зодчества Києва XVII–XVIII ст.

Автор детально розглянув будівельну техніку, архітектуру і зовнішню орнаментацію вілли І. Мазепи у Батурині, їх походження та аналогії в кількох раніших публікаціях [5]. Спільно з С. Дмитрієнком він підготував гіпотетичні комп’ютерні реконструкції екстер’єру цієї споруди (рис. 2).

Ю. Ситий переконливо визначив, що її пічні каchlі та фасадні геральдичні вставки й розетки

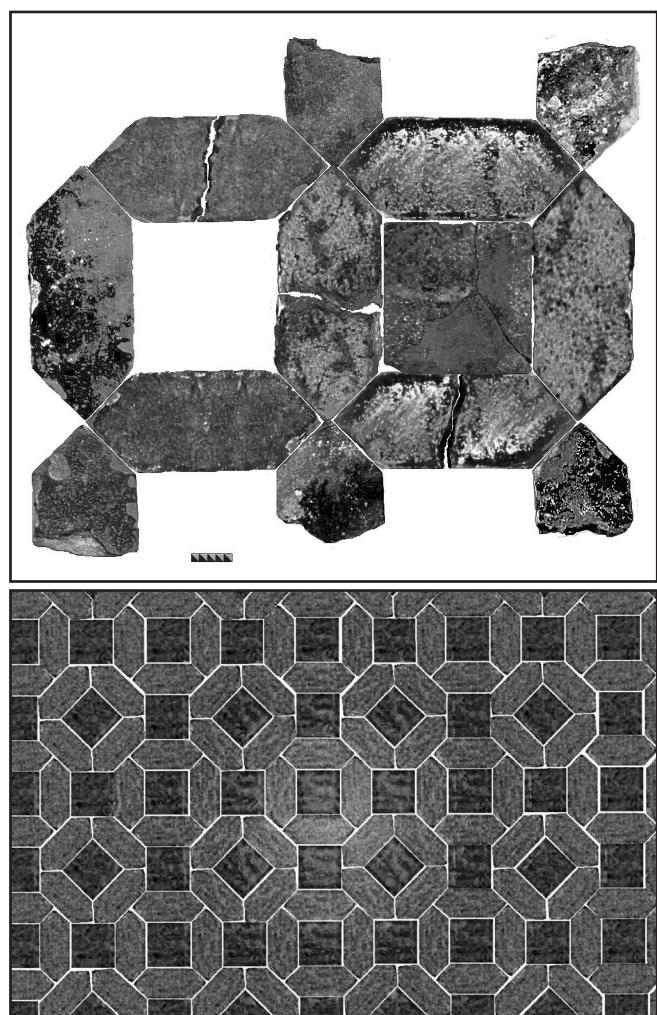

Рис. 4. Теперішній і первинний вигляд мощення підлоги шестикутними та квадратними плитками (тип 1).

На рис. 4–9 – гіпотетичні реконструкції

В. Мазенцева та С. Дмитрієнка,
комп’ютерний фотоколаж С. Дмитрієнка, 2015 р.

виготовили досвідчені каchlі, запрошені гетьманом з Києва [6]. Дослідник відзначив, що глиняне тісто каchlів та плиток підлог палацу тотожне. Це вказує на їхнє виробництво тими самими майстрами [7]. Очевидно, запрошені київські ремісники виготовили усі керамічні декоративні деталі будівлі з місцевої глини у Батурині. Тож плитки і техніка мощення підлог Мазепиної резиденції у його столиці відносяться до провідної школи архітектурної і художньої кераміки Києва кінця XVII ст.

Археологічні дослідження залишків прибудови до палацу в 2009 р. відкрили там сходи до підвалу, викопані у твердій материковій глині (рис. 1). Зверху сходинки були накриті товстими пласкими брусами, які вставлялись в отвори у прилеглій північній цегляній стіні прибудови. Вертикальні боки глиняних сходинок облицювали цеглою, поставленою на ребро [8].

Мощення долівки підвалного поверху палацу ніде не виявлено «in situ». Ймовірно, воно було зроблене із звичайної чи шестикутної видовженої

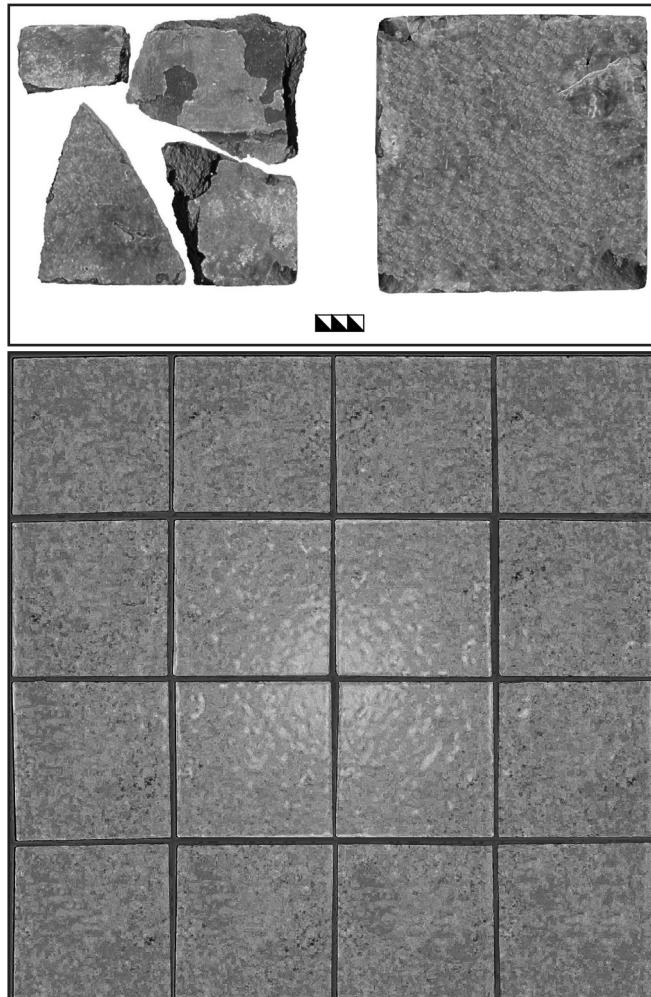

Рис. 5. Уламки й відтворені ціла тонка квадратна плитка з блакитною глазур'ю та мощення підлоги такими плитками (тип 2)

цегли. Багато уламків такої фігурної цегли знайшли серед решток споруди [9]. Цілу цеглу з долівки підвалу могли повністю вибрати навколоїшні мешканці разом із цеглою й забутовою його стін і склепінь.

В ході розкопок заповнень котлованів палацу та сусідніх дерев'яних будинків маєтку І. Мазепи знайшли багато переважно побитих керамічних плиток. Вірогідно, вони є залишками мощення підлог наземних поверхів його резиденції (рис. 3–9).

Найбільше представлені видовжені шестикутні товсті плитки товщиною 3–4 см. Дотепер знайдено тільки дві цілі плитки такого типу розмірами 30,5 x 13,5 x 4 см у 2010 р. та 28,6 x 12 x 3,8 см 2014 р. [10] (рис. 3). Їх торці трохи скошені донизу, що типово для товстих керамічних й кам'яних плиток підлог. Лицева, ширша, поверхня таких плиток укрита поливою. Деякі з них зберегли її первинний зелений колір, а на більшості глазурь обгоріла під час пожежі 1708 р. й змінила колір на темно-червоний, жовто-коричневий, сірий та чорний. Ці плитки підлоги разом із кращими декоративними елементами гончарівського палацу експонуються в Музеї археології Батурині.

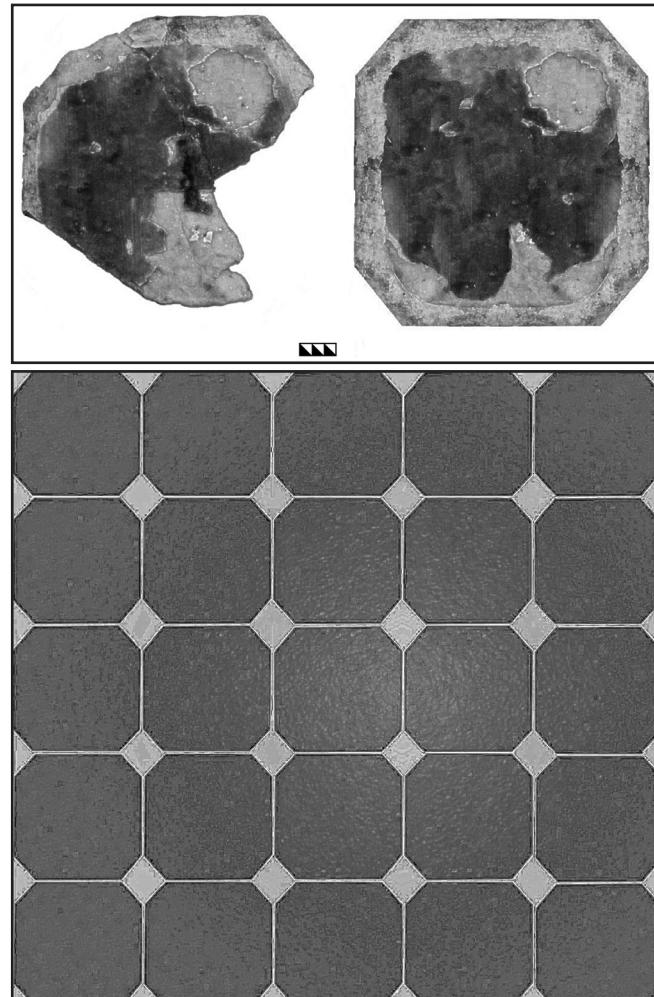

Рис. 6. Фрагмент і реконструйовані ціла восьмикутна тонка плитка та мощення підлоги такими й малими квадратними полив'яними двоколірними плитками (тип 3).

2010 року були знайдені одна ціла керамічна квадратна плитка розмірами 17,6 x 4 см і така сама з двома відбитими кутами (рис. 3). Вони мають схожі товсті навскісні бортики і поливу, попалену до сірого кольору [11]. За формуєю і габаритами ці квадратні плитки пасують до вищеописаних видовжених шестикутних, які явно складали навколо них з чотирьох боків. Тут надруковані комп'ютерні реконструкції теперішнього й первісного вигляду мощення підлоги палацу плитками двох таких форм із зеленою глазур'ю (див. тип підлоги 1, рис. 4).

У 2009 р. поблизу котловану палацу знайшли цілу маленьку товсту трикутну плитку (8 x 7 x 3,4 см) з прямим кутом та скощеними боками. Її полива спеклась [12]. Схожі товсті трикутні плитки знайшли на Мазепиній садибі в 2010–2011 рр. [13]. Автор і Ю. Ситий переконані, що їх використали у типі мощення підлоги 1 разом із описаними вище товстими плитками. Подібними малими плитками різних форм часто заповнювали проміжки між краями підлоги та стінами [14].

У 2009–2014 рр. серед решток палацу та навколоїшніх будівель і льохів було знайдено

значну кількість фрагментів тонких керамічних плиток підлоги товщиною 1,2–1,5 см (рис. 5–9). Їх торці прямі. Через тонкість і крихкість усі такі плитки побились. Дотепер не виявлено цілих зразків, тому їх розміри відомі лише частково, а їхні форми відтворено з більшою чи меншою мірою припущення.

У 2009–2014 рр. експедицією виявлено чимало фрагментів тонких плиток 1,3–1,5 см завтовшки, прикрашених найбільш пошиrenoю зеленою й рідкісною блакитною глазур'ю. Часто на ній помітні сліди пожежі 1708 р. На кількох уламках відішло по два прямі краї (хоч не на всю довжину), які сходяться під прямим кутом [15]. Автор і С. Дмитрієнко гіпотетично реконструювали комп'ютерним методом одну цілу тонку плитку з блакитною глазур'ю як квадратну та первинний вигляд мощення підлоги палацу такими плитками (тип 2, рис. 5). Плитки такої ж форми й параметрів із зеленою емаллю та варіант мощення ними підлоги цього будинку виділяємо як окремий тип 2 а.

2011 року було знайдено великий фрагмент тонкої плитки (23 x 18–22,5 x 1,5 см) із залишками обгорілої, можливо, багатоколірної глазурі та частинами прямих граней з тупими кутами [16]. На основі детального обстеження уламку С. Дмитрієнко гіпотетично реконструював комп'ютерною технікою цілу плитку як восьмикутну, вкриту зеленою поливою, а також комбінований дизайн мощення такими плитками підлоги палацу (тип 3, рис. 6). На слушну думку дослідника, між октагональними плитками вставили малі квадратні чи ромбічні плитки жовтого або іншого світлого кольору емалі. Малі плитки таких форм ще не виявлені на Мазепиній садибі.

У 2013 р. археологи знайшли частину плитки з одною цілою стороною довжиною 22 см і товщиною 1,2–1,3 см. Обидва боки, що збереглись на 7,5–9,5 см до облому, утворюють із цілою довгою стороною прямі кути. Половина плитки вкрита світло-зеленою, салатовою поливою, а решта є теракотовою (випалена глина без покриття) [17].

С. Дмитрієнко технікою комп'ютерного фотоколажу гіпотетично відтворив цілу двоколірну плитку, близьку до квадрату. Нею можна викласти шаховий та всілякі лінійні й концентричні візерунки підлог (див. тип мощення 4 і 4 а, рис. 7). Ця унікальна плитка свідчить, що в орнаментації підлог палацу Гончарівки своєрідно поєднали глазуровані зелені й теракотові поверхні, а не обмежились монохромними плитками.

У 2009–2014 рр. дослідникам трапилось багато уламків тонких теракотових плиток. Подібно до тонких полив'яних, вони мають товщину 1,2–1,5 см. На одному значному фрагменті теракотової плитки з розкопок 2009 р. збереглась ціла сторона розміром 13,5 см, що, напевно, була її ширинкою. Неповна

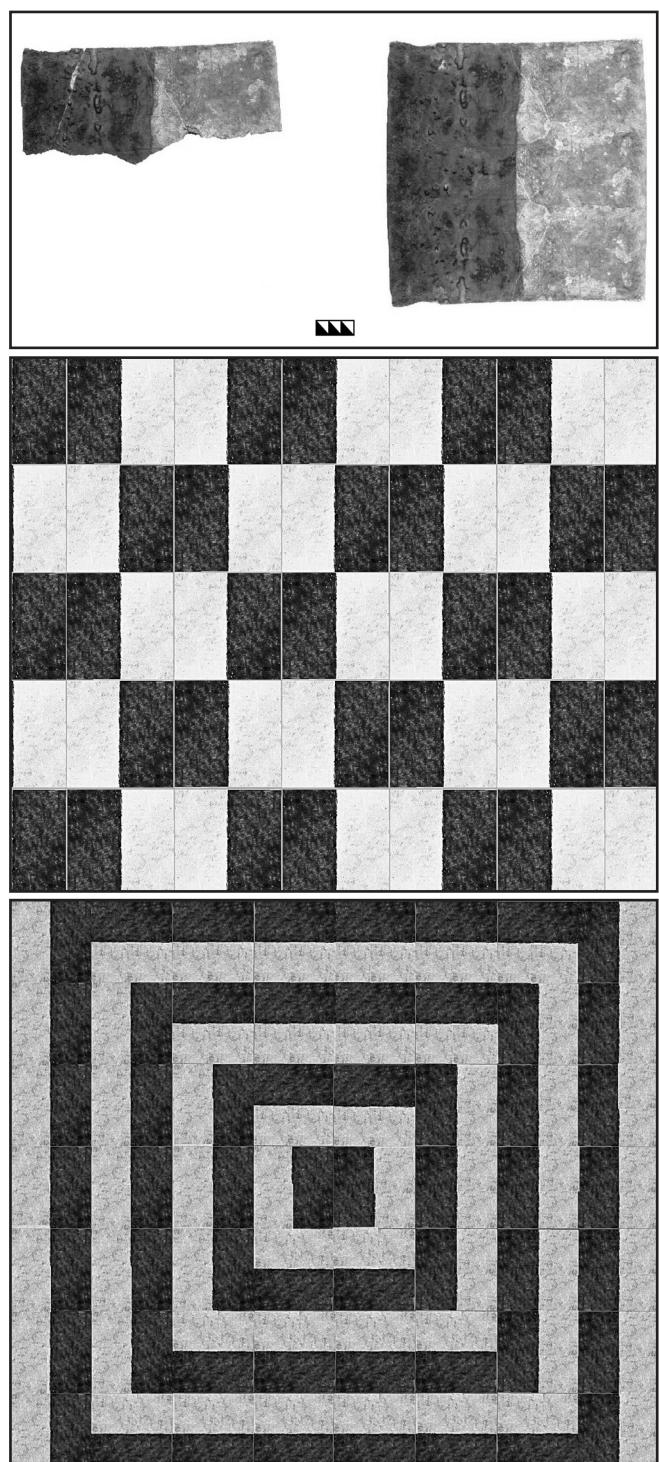

Рис. 7. Частина й відтворені ціла тонка підквадратна плитка, наполовину вкрита зеленою глазур'ю, напівтеракотова і складені з таких плиток шаховий та лінійно-концентричний орнаменти підлог (тип мощення 4, підтип 4 а)

довжина цього уламку становить 14,5 см [18]. Вірогідно, що ціла плитка мала прямокутну витягнуту форму завдовжки приблизно 26 см.

Автор та С. Дмитрієнко підготували гіпотетичні комп'ютерні реконструкції цілої тонкої теракотової плитки та двох поширеніших прийомів мощення підлог палацу такими плитками. Їх могли укладти прямыми поздовжніми чи концентричними рядами

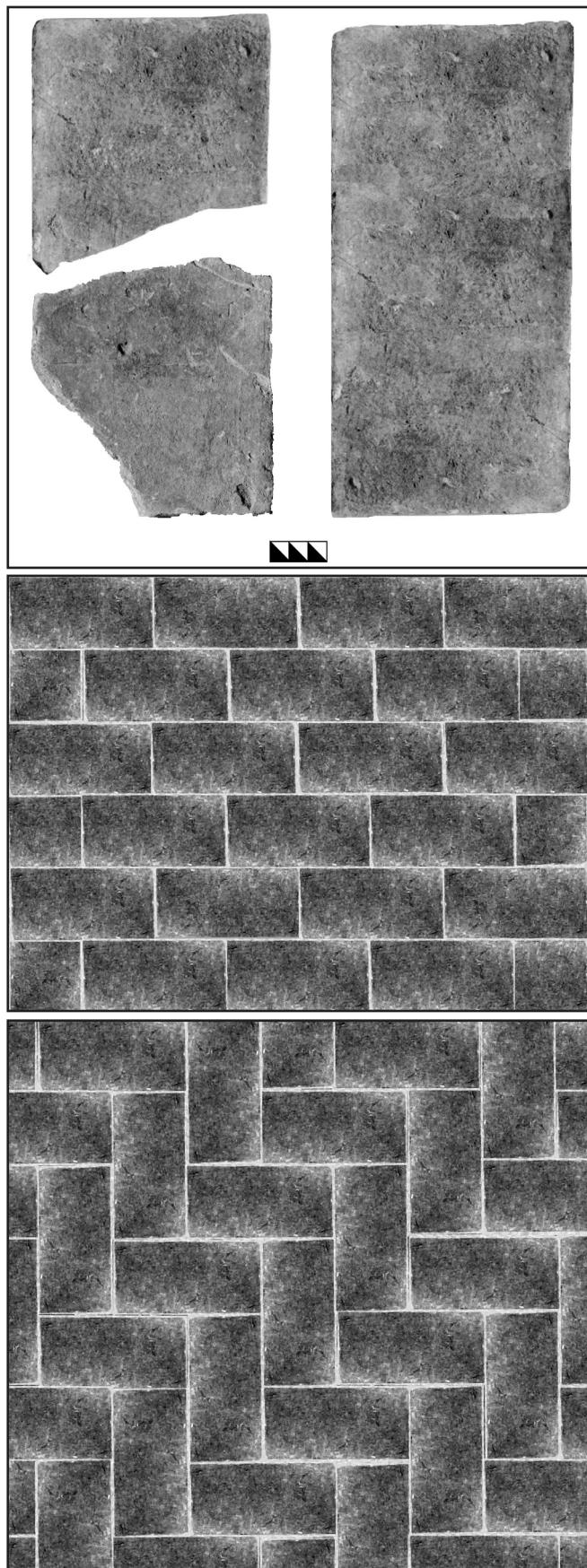

Рис. 8. Фрагменти і реконструйовані ціла теракотова тонка прямокутна плитка й мощення підлог такими плитками звичайною кладкою та методом «у ялинку» (тип 5, підтип 5 а)

та методом «у ялинку», як і цегляні кладки того часу (див. типи мощення 5 і 5 а, рис. 8).

Серед археологічних знахідок на Мазепиній оселі 2009 р. С. Дмитрієнко виявив незвичайну малу тонку неполив'яну плитку підлоги. Вона має форму, близьку до трикутника, ввігнутого з усіх боків. Два її гострі кутові завершення відламані, а уціліла центральна частина має розміри 15 x 13,5 x 1,5-2 см [19]. С. Дмитрієнко технікою комп’ютерного фотоколажу відтворив цілу теракотову підтрикутну майже рівносторонню симетричну плитку та конструкцію підлоги палацу з таких фігурних плиток. За його задумом, вони оточували ще не знайдені здогадні великі круглі теракотові чи глазуровані плитки і заповнювали проміжки між ними (тип мощення 6, рис. 9).

Проведене дослідження плиток від підлог палацу Гончарівки, знайдених у 2009–2014 рр., дозволяє виділити дев’ять типів таких керамічних деталей, різних за формами, габаритами та коліром поливи (рис. 3–9). Вище згадувалось, що у реконструйованих двох комбінованих варіантах мощення підлог палацу гіпотетично використали проміжні малі квадратні (тип 3) та великі круглі плитки (тип 6), які ще не виявили археологи (рис. 6, 9). Тож, разом усіх відомих натепер типів плиток підлог резиденції І. Мазепи у Батурині є 11. Сподіваємося, що в процесі її подальших розкопок будуть знайдені два намічені та нові типи плиток.

Врахуємо, що у трьох відтворених типах мощення підлог палацу (1, 3, 6) сполучили по два-три типи плиток (рис. 4, 6, 9). Таким чином, за дослідженнями знайдених натепер плиток, у цій споруді застосували щонайменш сім типів мощення підлог. З додатком двох реконструйованих варіацій кладок підлог (підтипи 4 а і 5 а, рис. 7, 8) загальна кількість типів мощення підлог у палаці дорівнювала дев’яти. Таких похідних варіантів/підтипов від встановлених семи дизайнів підлог Мазепиної вілли могло бути більше. Але їх повне число неможливо обґрунтовано визначити на підставі лише відомих натепер плиток підлог.

У цій праці надруковано вісім найбільш вірогідних і обґрунтovanих комп’ютерних реконструкцій типів і підтипов мощень підлог палацу Гончарівки глазурованими й теракотовими плитками (рис. 4–9). Зауважимо, що тут не ілюстровані тонкі квадратні плитки із зеленою поливою та підлоги, складені з них. Однак у підрахунках загальної кількості типів плиток і способів мощення підлог палацу включені цей тип 2 а.

Наши висновки про 7–9 типів мощення підлог у резиденції І. Мазепи в Батурині дозволяють вважати, що її наземна житлова частина мала не менше числа кімнат, залів, сіней, комор, коридорів та інших приміщень. Як правило, у кожному приміщенні було мощення підлоги одного типу (не

рахуючи набірних декоративних поясів, що іноді обкантовували края підлог).

На нашу думку, на трьох поверхах із мансардою палацу знаходилось значно більше приміщень, ніж відомих натепер біля десяти типів мощення його підлог. Ці та ще не відкриті конструкції підлог цілком могли дублювати чи варіювати в кількох світлицях, опочивальнях, вестибюлях тощо у будь-якій кількості. Не виключено, що в деяких господарських та побутових приміщеннях були цегляні й дерев'яні підлоги, які згоріли у 1708 р. Так, кількість усіх приміщень палацу Гончарівки неможливо установити зараз на підставі аналізу ще неповних археологічних даних про типи плиток підлог цієї споруди.

З підрахунків дизайнів підлог, складених із керамічних плиток, та приміщень наземної частини палацу ми вилучили п'ять нежитлових холодних камер, коридор і сходи у прибудові в підвалі (рис. 1). Як указувалось вище, там, ввірогідно, влаштували цегляні підлоги.

Висновки про використання 7–9 типів мощення підлог та не меншої кількості приміщень у наземній частині палацу І. Мазепи на Гончарівці протирічат поглядам деяких археологів про те, що він мав тільки один поверх із чотирма житловими кімнатами загальною площею до 100 м² та підвал того ж розміру і планування. Вони прирівнюють цю будівлю до здебільше одноповерхових склепінчастих кам'яниць з льохом, типових жител козацької старшини, споруджених і прикрашених за народною традицією [20].

Вищенаведені підрахунки варіантів мощення підлог та приміщень у наземній частині Мазепиной вілли підсилюють версію автора про її триярусну вертикальну композицію, західнобарокову архітектуру й відмінність від відомих палат Гетьманщини (рис. 2). Подібно уявляють цей палац знані історики українського зодчества Володимир Ленченко (Київ) і Олег Іоанніссян (Державний Ермітаж, Санкт-Петербург), архітектори-реставратори батуринських споруд Володимир Косьяненко (Інститут УкрНДПроектреставрація, Київ) і Жанна Райгородська (Київ), археологи Володимир Коваленко (ЧНПУ) і Р.М. Осадчий (Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень, Київ) та науковці Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у Батурині [21]. Дискусійні питання про архітектурне розв'язання, параметри, кількість поверхів та порівняння палацу Гончарівки розглядаються у попередніх статтях автора, які опубліковані у кількох випусках «Сіверщини в історії України» [22].

На нашу думку, товстими й тонкими плитками замостили саме різні поверхи наземної частини палацу, згідно точки зору

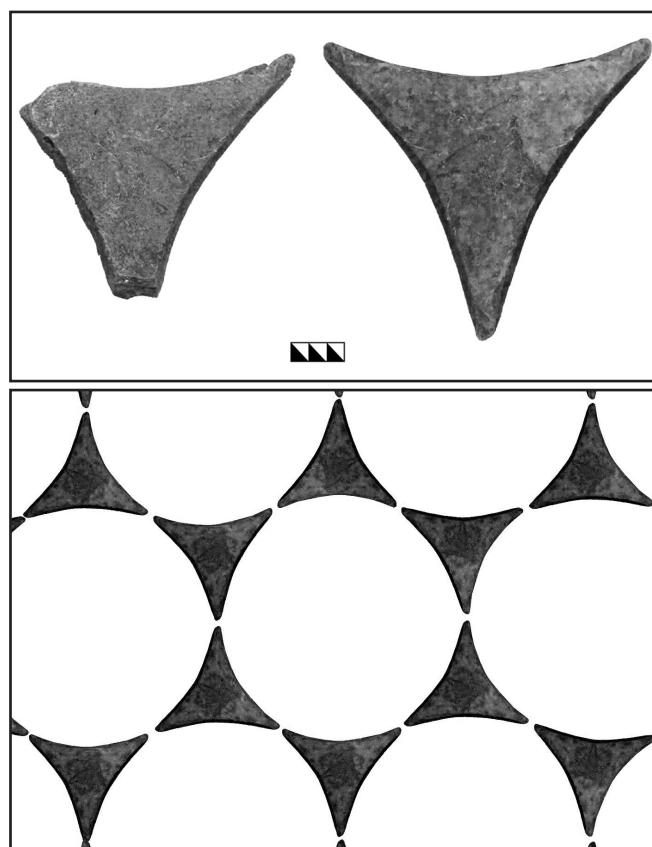

Рис. 9. Побита та відтворені ціла тонка фігурна теракотова плитка й спосіб мощення підлоги палацу Гончарівки такими плитками (тип 6)

про його багатоярусність. Аргументацію цього спостереження розширенено нижче.

Можна гадати, що застосування великої кількості типів товстих і тонких глазурованих різнобарвних і теракотових плиток та варіантів мощення підлог палацу Гончарівки було зумовлено різницею конструкцій і матеріалів перекрить, функцій, значення й багатства декора його приміщень та їх численністю. Спробуємо пов'язати відтворені типи мощення підлог із деякими приймальними і покoєвими приміщеннями, військовими та державними установами палацу, відомими за писемними джерелами.

У нежитловому підвалі цієї споруди, перекритому склепіннями й замощеному, як вважаємо, цеглою, можливо, розмістили військову і особисту гетьманську скарбниці (рис. 1). «Скарбець» Мазепиной резиденції на Гончарівці згадується у Літописі Самійла Величка в повідомленні про наради гетьмана з полковниками й урядовцями там 1700 року [23]. Документи Бендерської комісії із старшинської верхівки 1709 р. також свідчать, що до 1708 р. І. Мазепа зберігав військову та власну скарбниці у своєму «кам'януому будинку в Гончарівці» «задля більшої безпечності» [24].

Припускаємо, що підлогу першого, наземного, поверху основного підквадратного об'єму палацу склали з товстих видовжених шестикутних та

Рис. 10. Керамічні полив'яні товсті шестикутні видовжені та квадратні плитки підлоги замку князів Острожських у м. Острозі. Музей замку. Фото В. Мезенцева, 2013 р.

квадратних плиток, вкритих зеленою поливою (тип мощення 1, рис. 4). Таке важче мощення там підтримували цегляні склепіння льоху. На першому поверсі міг знаходитись парадний зал для аудієнцій, нарад та бенкетів. Французький дипломат Жан-Казимир де Балюз в описі свого візиту до «замку...резиденції принца Мазепи», «господаря України», у Батурині 1704 р. згадує «зал його замку», увішаний портретами європейських королів і турецького султана [25].

Мабуть, вдвічі легші тонкі плитки призначалися для підлог другого й третього ярусів та мансарди (рис. 5–9). За думкою В. Ленченка, яку поділяє автор, вони мали балочні перекриття, легші за склепіння [26]. На горішніх поверхах могли розміщуватись приватні покой, опочивальні І. Мазепи та його дружини Ганни (†1702 р.), кабінет гетьмана, генеральна військова і особиста канцелярія, бібліотека й державний архів.

У листах до Мотрі Кочубей 1704 р. І. Мазепа згадує свій «покой муріваний», цегляний палац на Гончарівці [27]. Царський указ 1691 р. зобов'язував зберігати генеральну військову канцелярію з державним архівом у резиденції гетьмана під його наглядом [28]. Ж. Балюз та гетьман на еміграції Пилип Орлик (1710–1742 рр.) захоплено писали про незрівняні книжкові скарби бібліотеки Мазепиного «замку» [29]. Минулого року провідний мазепознавець Тетяна Таїрова-Яковлева (Санкт-Петербурзький державний університет) видала вже другий том «Батуринського архіву» (службових і приватних листів та документів І. Мазпи), який вивезли з його столичної резиденції до Росії у 1708 р. [30].

Правдоподібно, що в багато прикрашених гетьманських опочивальнях, кабінеті, приймальні, вітальні та інших мешkalьних приміщеннях й названих вище військових і державних установах палацу підлоги склали з ошатних тонких плиток зеленої й блакитної глазурі та комбінованих плиток з полив'яною зеленою і теракотовою поверхнею (типи

Рис. 11. Залишки підлоги з керамічних товстих шестикутних та квадратних плиток в корпусі настоятеля Спасо-Преображенського монастиря у м. Новгород-Сіверському. Фото В. Лук'янченка, 2003 р.

мощення 2–4 а, рис. 5–7). І. Мазепа та його дружина могли самі замовити набори і колір емалі цих плиток та фасоні мощення й орнаментації підлог.

У деяких світлицях, можливо, зробили паркетні підлоги, які згоріли 1708 року разом із дерев'яними перекриттями. Розкішні візерунчасті паркети були окрасою численних королівських і магнатських палаців Речі Посполитої [31].

Дешевші керамічні плитки без глазурі (типи мощення 5, 5 а, 6) могли використати для опорядження підлог менш важливих і скромніше оформленіх службових установ, кімнат для гостей та прислуги тощо (рис. 8, 9). Простішим з них було мощення теракотовими тонкими прямокутними плитками, схоже на ординарну цегляну кладку (типи підлог 5, 5 а, рис. 8). Як вже зазначалось, цегляні й дощаті підлоги також могли настелити у поварні, коморах, коридорах та прибудові з дерев'яними сходами на верхні поверхи палацу. Нові археологічні дослідження решток Мазепиного резиденції у Батурині перевірять, доповнить й поточні висловлені у цій статті висновки, спостереження та згадки.

Конструкція і декор підлог споруд України та Польщі XVII–XVIII ст. ще мало дослідженні. Спеціальних публікацій по цій темі нам невідомо. Студії російськими археологами форм, габаритів і полив'яного покриття керамічних плиток та систем мощення підлог у церквах Московії XIV–XVII ст. показують, що вони явно відрізнялись від традиції такої архітектурної кераміки в Україні, Польщі та Західній Європі Нового часу [32].

Синтетичні праці з українського мистецтва та будівельної кераміки містять наступну коротку інформацію проматеріали підлог. У другій половині XVII–XVIII ст. у монументальному зодчестві центральної й східної України поширився спосіб влаштування підлог з укладеною «ялинкою» звичайної цегли, а також із керамічних плит квадратної, шестикутної та інших форм, товщиною до 3 см [33]. Вони відповідають формам товстих і тонких плиток та відтвореним типам мощення

підлог Мазепиної резиденції у Батурині 1, 2, 2 а і 5 а (рис. 3–5, 8).

Загалом у ранньомодерних замках, палатах, церквах і монастирях України дуже широко вживалися керамічні глазуровані й теракотові плитки для складання підлог. Кам'яні підлоги були не характерні для Гетьманщини та Волині.

Наприклад, у замку князів Острожських XVI–XVIII ст. у м. Острозі Рівненської обл. використали ту саму комбінацію підлоги з товстих видовжених шестикутних та квадратних керамічних плиток, що реконструйована як достовірний тип мощення підлоги 1 у палаці Гончарівки. Відміною першого лише було поєднання плиток двох кольорів поливи: жовто-коричневої та зеленої (рис. 10).

Подібну конструкцію підлог кінця XVII ст. виявлено у Троїцькому соборі (1675 р.) Густинського монастиря під м. Прилуками та в настоятельському корпусі XVI ст. Спасо-Преображенського монастиря у м. Новгороді-Сіверському на Чернігівщині [34]. Але керамічні плитки там не мають емалі чи вона не збереглась (рис. 11).

Мощення підлоги червоно-коричневими квадратними плитками, оточеними витягнутими шестикутними плитками, намальовано на іконі Благовіщення кінця XVI ст., що походить з іконостасу невідомої церкви з околиці м. Калуша Івано-Франківської обл. У зображені підлоги і архітектури там відчувається вплив західної іконографії чи гравюри [35] (рис. 12).

У митрополичій палаті (1735 р.) в Києві первісна підлога була з керамічних квадратних плит без глазурі [36]. Плитки підлоги такої форми та прямокутні найчастіше зустрічаємо на зображеннях інтер'єрів світських споруд і храмів в українських барокових гравюрах та іконах [37]. Нагадаємо, що тонкі квадратні полив'яні плитки підлоги Мазепиної вілли ми реконструювали як типи мощення 2 і 2 а (рис. 5).

В ході перебудови Софійського собору 1037 р. у Києві коштом І. Мазепи на перетині XVII–XVIII ст. там настелили нову підлогу. Вона частково дійшла до нашого часу в центральній вівтарній апсиді храму. Підлога Мазепиного періоду складається з тонких (1,5–2 см завтовшки) плиток двох типів: круглої, діаметром 21–22 см, вкритої глазур'ю білого, жовтого, синього і бірюзового кольорів, та менших підтрикутних плиток із півкововими вирізами, прикрашених зеленою поливою. Фігурні плитки оточують круглі плитки й заповнюють проміжки між ними [38]. Цю комбінацію плиток підлоги Софійського собору можна порівняти до відтвореного типу 6 мощення підлоги палацу в Батурині, де підтрикутні плитки такої ж товщини облямовували здогадні круглі плитки (рис. 9).

Проте у більшості церков Києва та Лівобережжя, де збереглись підлоги кінця XVII – першої

Рис. 12. Галицька ікона Благовіщення XVI ст. з малюнком підлоги, що відповідає типу мощення 1 палацу Гончарівки.

Національний художній музей України у Києві

половини XVIII ст., форми керамічних плиток та колір поливи відмінні від таких матеріалів гончарівського палацу. Наприклад, там вживали плитки хрестовидної, круглої, ромбічної, трикутної, гексагональної та інших геометричних форм. В межах одного храму зустрічаються від одного до чотирьох типів цих плиток у комплексі та один-два способи мощення підлог. Крім теракотових, там використали плитки з жовою, брунатною і зеленою глазур'ю, які іноді поєднували. Такі підлоги кінця XVII – першої третини XVIII ст. відомі в Іллінській церкві XI ст. Троїцького монастиря у Чернігові, Миколаївському соборі 1680 р. Крупицького монастиря біля Батурина [39], Микільській церкві 1695 р. в м. Глухові, Харлампіївській трапезній церкві 1714 р. Гамаліївського монастиря під м. Шосткою та Святодухівському соборі 1735 р. у м. Ромнах на Сумщині [40].

Під час ремонту Софійського собору в Києві за митрополита Рафаїла Зaborовського (1731–1747 рр.) поверх підлоги Мазепиної доби у головному вівтарі настелили підлогу з неполив'яніх великих шестикутних (гексагон) плиток із сторонами 14,5–15 см і товщиною 2–2,5 см [41]. Плиток таких форматів не знайдено на маєтку І. Мазепи в Батурині.

Рис. 13. Ікона Стрітення XVIII ст. з Київщини, де малюнок підлоги подібний до типу мощення 3 батуринського палацу.
Національний художній музей України

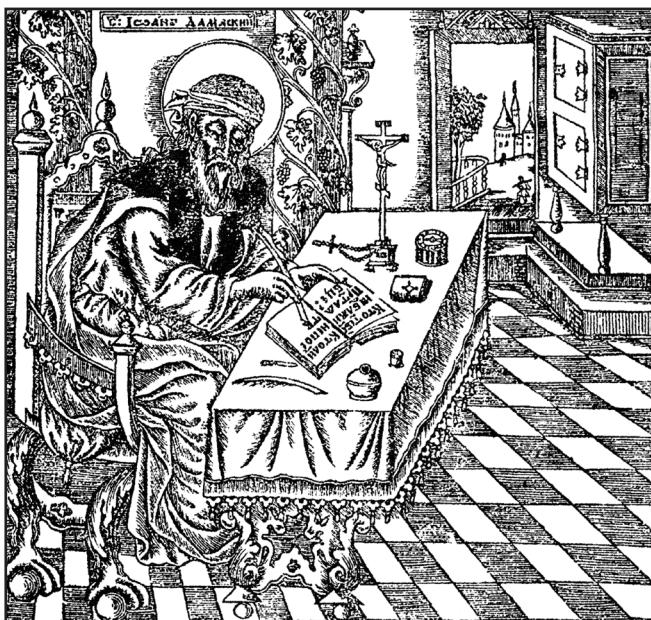

Рис. 14. Фрагмент гравюри І. Щирського «Іоан Дамаскин» київського друку 1699 р., де зображене шахову підлогу, аналогічну типу мощення 4 Мазепинської резиденції у Батурині

На ранньомодерних українських іконах також бачимо багато малюнків будівель з підлогами, складеними з плиток інших форм та орнаментації. Наприклад, там часто зображено квадратні й прямокутні плитки з розмітими геометричними і рослинними мотивами, рідше – ромбічні, хрестовидні та іншої вигадливої форми плитки [42].

Блакитний колір емалі тонких квадратних плиток підлоги його палацу (тип мощення 2) був дуже рідкісним. За винятком бірюзової глазурі круглих плиток підлоги Софійського собору Мазепиного часу, в інших спорудах Гетьманщини підлога цього

кольору поливи не зустрічаємо. Там невідомо також восьмикутних (октагон) плиток та наборів з них підлог, подібних до реконструйованого типу мощення 3 палацу Гончарівки (рис. 6). У пам'ятках зодчества козацької держави не знаходимо й плиток напівполив'яних – напівтеракотових та складених з них шахових й лінійно-концентричних орнаментів підлог на кшталт відтворених нами типів мощення 4 і 4 а Мазепиної оселі (рис. 7).

Однак шаховий візерунок підлог бачимо на зображеннях цивільних і культових будівель у багатьох українських барокових гравюрах та іконах [43] (рис. 14). На іконі Стрітення першої половини XVIII ст. намальовано храм з підлогою, викладеною октагональними плитками з меншими квадратними вставками між ними (рис. 13). Ця ікона походить з іконостасу невідомої церкви на Київщині [44].

За попереднім порівняльним аналізом, усі реконструйовані дев'ять типів мощення підлог батуринської резиденції І. Мазепи мають аналогії в конструкціях та декорі керамічних майолікових і кам'яних підлог архітектурних пам'яток Польщі, Німеччини та Італії XVI–XIX ст. [45]. Можна гадати, що досконалі київські майстри, котрих гетьман запросив прикрасити палац на Гончарівці керамічними деталями, на той час асимілювали деякі західні прийоми облаштування підлог. І. Мазепа міг також замовити зодчим і декораторам у комплексі із західнобарокою архітектурою для свого палацу перейняти модні зразки мощення підлог від палаців, вілл і мансіонів можновладців Речі Посполитої чи Західної Європи XVII ст. Автор планує в окремій статті детально співставити типи плиток і дизайни підлог палацу Гончарівки та споруд Заходу доби Відродження й бароко.

Проведене дослідження типів мощення підлог головної резиденції І. Мазепи у Батурині (до 1700 р.), спроби їх реконструкції та порівняльний аналіз дозволяють зробити наступні висновки.

Плитки та способи укладання ними підлог, як і інші полив'яні й теракотові оздоби цього палацу, належать до передової школи архітектурної і художньої кераміки Києва кінця XVII ст. Простежується також подібність конструкцій та орнаментації підлог палацу Гончарівки і споруд Польщі, Німеччини та Італії Нового часу.

Серед відомих будівель ранньомодерної України цей палац вирізняється найбільшою кількістю, різноманітністю та своєрідністю виділених там типів керамічних плиток та відтворених варіантів мощення підлог (рис. 3–9). Це підкріплює версію про його порівняно великі для того часу габарити, багатокамерність, багатоповерховість та виняткову пишність оформлення. Він був самою великою і прикрашеною світською спорудою І. Мазепи, визначним твором палацового зодчества й керамічного декоративного мистецтва козацької держави.

Посилання

1. Ситий Ю. Гетьманські палаці Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення // Гетьман Іван Мазепа: Постать, оточення, епоха: Збірник наукових праць. – К., 2008. – С. 266; Виногродська Л., Ситий Ю. Батуринська кахля. – Пам'ятки України. – 2008. – № 3. – С. 36–38; Ситий Ю., Мироненко Л., Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці // Сіверянський літопис. – 2010. – № 4–5. – С. 11–15; Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. – Глухів, 2010. – С. 155–161; його ж. Реконструкція та порівняльний аналіз керамічного герба І. Мазепи з декору його палацу в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 4. – К. – Глухів, 2011. – С. 164–169; Мироненко Л. Реконструкція однієї кахляної печі з палацу гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали Х Міжнародної студентської наукової археологічної конференції (15–17 квітня 2011 р.). – Чернігів, 2011. – С. 143–145; Гутник Ю. Батуринські кахлі з геральдичним сюжетом // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. – С. 57–61.
2. Див. посилання 5.
3. З 2001 р. проект історико-археологічного вивчення Батурина спонсорують Програма дослідження східної України ім. Ковальських при Канадському інституті українських студій (КІУС), Понтифікальний інститут середньовічних студій Торон토ського університету та Дослідний інститут «Україніка» в м. Торонто у Канаді. Провідний історик Гетьманщини, колишній директор КІУС, проф. Зенон Когут є науковим керівником Батуринського проекту від канадської сторони. Роман та св. п. Володимира Василишини є щедрими меценатами археологічних досліджень Батурина. Розкопки цього міста та публікацію їх матеріалів підтримують субсидіями Чернігівська обл. держ. адміністрація, Ліга українців Канади, Ліга українок Канади, Союз українок Канади (Відділ ім. св. кн. Ольги), фундації «Прометей» і Кредитової спілки «Будучність», Українська кредитова спілка, український ресторан «Золотий Лев» в Торонто, Фонд кафедр українознавства при Гарвардському університеті та Український історико-просвітній центр у штаті Нью-Джерсі в США.
4. Див. посилання 5 і 21.
5. Мезенцев В. Про стиль архітектури палацу І. Мазепи в Батурині за рисунком 1744 р. та археологічними даними // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К., 2008. – С. 217–230; його ж. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. – С. 151–161; його ж. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 6. – К. – Глухів, 2013. – С. 220–232; його ж. Дискусійні питання про розміри, архітектурний тип та аналогії палацу І. Мазепи на Гончарівці // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – К. – Глухів, 2014. – С. 26–36; Mezentsev V. Mazepa's Palace in Baturyn: Western and Ukrainian Baroque Architecture and Decoration // Poltava 1709: The Battle and the Myth / Ed. S. Plokhy. – Cambridge, Mass. – 2012. – P. 433–448; Когут З., Мезенцев В., Ситий Ю., Скороход В. Розкопки у Батурині 2012 р. Культура козацької еліти Мазепиного двору. – Торонто, 2013. – С. 12–14.
6. Ситий Ю., Мироненко Л. Декоративні кахлі з оздоблення нововиявленої споруди палацового комплексу Івана Мазепи на Гончарівці. – С. 13–15.
7. Щиро дякую археологу Юрію Ситому (ЧНПУ) за важливі консультації по матеріалам розкопок садиби І. Мазепи на Гончарівці.
8. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2009 р. // НА ІА НАНУ. – 2009. – Альбом ілюстрацій. – Т. II. – Рис. 32–35, 52, 53. – С. 128–130, 142.
9. Там само. – Рис. 100, 102. – С. 181, 183; Ситий Ю., Мезенцев В., Скороход В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2012 р. // НА ІА НАНУ. – 2012. – Т. II Альбом ілюстрацій. – Рис. 161. – С. 117.
10. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2010 р. // НА ІА НАНУ. – 2010. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 82, 116; Ситий Ю., Мезенцев В., Скороход В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2014 р. // НА ІА НАНУ. – 2014. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 114, 127.
11. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2010 р. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 94, 117.
12. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2009 р. – Альбом ілюстрацій. – Т. II. – Рис. 103. – С. 184, інвентарний № 754.
13. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2010 р. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 117; Іх же. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2011 р. // НА ІА НАНУ. – 2011. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 42. – С. 34.
14. Див., наприклад, Хворостова Е.Л. Керамические покрытия полов XIV–XVII вв. (Москва и Московская область) // Тверь, Тверская земля и сопредельные территории в эпоху средневековья. Вып. 4. – Тверь, 2002. – С. 200.
15. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2009 р. – Альбом ілюстрацій. – Т. II. – Рис. 103, 104. – С. 184, 185; Ситий Ю., Мезенцев В., Скороход В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2014 р. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 60, 114, 115.
16. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2011 р. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 46. – С. 37, інвентарний № 502.
17. Ситий Ю., Мезенцев В., Скороход В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2013 р. // НА ІА НАНУ. – 2013. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 113, інвентарний № 64.
18. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах

Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл. в 2009 р. – Альбом ілюстрацій. – Т. II. – Рис. 39, 103. – С. 133, 184; Ситий Ю., Мезенцев В., Скородюк В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської області у 2014 р. – Альбом ілюстрацій. – Рис. 60, 114.

19. Ситий Ю., Коваленко В., Мезенцев В. та ін. Науковий звіт про археологічні дослідження в охоронних зонах Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл. в 2009 р. – Альбом ілюстрацій. – Т. II. – Рис. 97. – С. 178.

20. Ситий Ю. Гетьманські палаці Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення. – С. 265–266; Ситий Ю.Н., Мироненко Л.В. Влияние русской архитектурной традиции на кирпичное производство и внешний декор зданий Батурина конца XVII века // Проблемы сохранения культурного наследия. – Брянск, 2012. – С. 120–121.

21. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. – № 3. – К., 2003. – С. 31–33; його ж. Невідомий палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Батуринська старовина. Збірник наукових праць, присвячений 300-літтю Батуринської трагедії. – К., 2008. – С. 244–246; Коваленко В., Мезенцев В., Моця О., Ситий Ю. Батурин археологічний // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця» 25–26 травня 2004 р., м. Батурин. – Ніжин, 2006. – С. 88; Коваленко В.П., Мезенцев В.І., Ситий Ю.М. Новий етап в дослідженнях гетьманської столиці // Історико-культурні надбання Сіверщини у контексті історії України: Збірник наукових праць. – Глухів, 2006. – С. 88; Коваленко В., Мезенцев В. Резиденція гетьмана Івана Мазепи на Гончарівці в Батурині // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 52. – № 5. – Чернігів, 2008. – С. 9–10; Вечерський В. Гетьманські столиці України. – К., 2008. – С. 185–186; його ж. Містобудівний устрій Батурина у контексті українського містобудування доби Гетьманщини // Батуринська старовина. Збірник наукових праць. – Вип. 2 (6). – Чернігів, 2011. – С. 51; Реброва Н.Б. та ін. Батурин: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин, 2008. – С. 24–28; Осадчий Р.М. Археологічна спадщина Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в м. Батурин та визначення зон охорони археологічного культурного шару // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 8. – К., 2013. – С. 292–293. Висловлюємо подяку названим спеціалістам за цінні консультації про архітектуру Батурина XVII–XVIII ст.

22. Див. посилання 5.

23. Величко С. Літопис / Перекл. В. Шевчука. – К., 1991. – С. 603.

24. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи // Мазепа. Збірник. – Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 125, 126.

25. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687–1709. – Мюнхен, 1988. – С. 104–105.

26. Ленченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині. – С. 32.

27. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. Павленко. – К., 2007. – С. 252 (листи № 9, 11).

28. Батурин: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів / За ред. О.Б. Коваленка та ін. / Вид. 2. – Чернігів, 2012. – С. 83.

29. Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687–1709. – С. 105; Києво-Могилянська академія в іменах XVII–XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – К., 2001. – С. 344; Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Вид. 2. – Нью-Йорк-Київ-Львів-Паризь-Торонто, 2001. – С. 67.

30. Батуринський архів і інші документи по історії

українського гетьманства 1690–1709 рр. / Сост. Т.Г. Таирова-Яковлева. – СПб., 2014. – С. 9.

31. Див. наприклад, Ottenheym K. et al. Tylman z Gameren-architekt Warszawy. Holender z pochodzenia, Polak z wyboru. – Zamek Królewski w Warszawie, 2003. – P. 123.

32. Див., наприклад, Хворостова Е.Л. Керамические покрытия полов XIV–XVII вв. (Москва и Московская область). – С. 195–202.

33. Цапенко М.П. Мурована архітектура // Історія українського мистецтва. – Т. 3. – К., 1968. – С. 70; Кошовий О.П. Будівельна кераміка України. – К., 1988. – С. 95.

34. Щиро дякую директору Науково-дослідного інституту історії архітектури та містобудування у Києві архітектору Сергію Юрченку за фахові консультації про мощення підлог споруд України XVII–XVIII ст. та передані фото підлог храму і палаців цих монастирів.

35. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст.: Альбом. – К., 1999. – Іл. 19; Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ. – К., 2005. – Іл. 15. – С. 52.

36. Див. посилання 34.

37. Давня українська ікона із приватних збірок. – К., 2003. – С. 74, 116, 155, 156, 184–185, 194–195, 237, 248; Степовик Д. Українська гравюра бароко. – К., 2012. – С. 17, 22, 59, 61, 111, 164–166, 168, 170, 173, 270, 347, 349, 350, 399, 438, 448.

38. Виноградська Л. Архітектурно-декоративна кераміка // Національний заповідник «Софія Київська». – К., 2004. – С. 414.

39. Ситий Ю.М., Овчаров М.В. Науковий звіт про археологічні роботи на території заповідника «Гетьманська столиця» в смт. Батурин Бахмацького р-ну Чернігівської обл. в 2000 р. // НА ІА НАНУ. – 2000. – С. 21. Масивні товсті фігурні неполивані плити підлоги Миколаївського собору Крупицького монастиря, який розібрали 1934 р., виставлені в Музеї археології Батурина.

40. Автор обстежив архітектуру і декор цих храмів у 2009–2013 рр. Дякую завідувачу науково-дослідного відділу Національного заповідника «Глухів» археологу Юрію Коваленку за докладні консультації по пам'ятках зодчества Сумської обл.

41. Виноградська Л. Архітектурно-декоративна кераміка. – С. 414.

42. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. – Іл. 38, 58, 46, 47, 60, 66; Давня українська ікона із приватних збірок. – С. 92, 122, 151, 181, 210–214, 217, 223, 226–228; Український іконопис XII–XIX ст. з колекції НХМУ. – С. 54, 59, 119.

43. Давня українська ікона із приватних збірок. – С. 89, 150, 271; Радищевський Р., Свербигуз В. Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко. – К., 2006. – С. 133, 418, 427, 473; Степовик Д. Українська гравюра бароко. – С. 22, 168, 170, 173, 270, 349, 350, 438.

44. Шедеври українського іконопису XII–XIX ст. – Іл. 64.

45. Див., наприклад, Ottenheym K. et al. Tylman z Gameren-architekt Warszawy. Holender z pochodzenia, Polak z wyboru. – Р. 45, 54, 110, 123, 214. – Rys. 39. Автор виявив аналогічні форми плиток та дизайни підлог в ренесансних і барокових палацах, замках, базиліках, монастирях, університетах, ратушах та житлових міських будинках Кракова, Варшави, Болоньї, Флоренції та Пістої у регіоні Тоскані під час дослідницької подорожі до цих міст у 2014 р.

Мезенцев В.И. Мощение полов дворца И. Мазепы в Батурине: компьютерные реконструкции и сравнительный анализ

В статье на основе преимущественно археологических источников впервые рассматриваются типы керамических плиток и способы мощения ими полов главной резиденции гетмана И. Мазепы в Батурине. Публикуются компьютерные реконструкции целых плиток и восьми конструкций и орнаментов полов и проводится их сравнительный анализ. Аргументируется версия о сравнительно больших размерах,

трехэтажности, многокамерности и исключительной пышности керамического декора дворца.

Ключевые слова: керамические плитки, приемы мощения полов, их реконструкции и аналогии, количество помещений и этажей дворца И. Мазепы в Батурине.

Mezentsev V.I. Floor pavements of Ivan Mazepa's palace in Baturyn: Computer reconstructions and the comparative analysis

On the basis of primarily archaeological sources, the article examines the types of ceramic tiles and the methods of floor pavements at Hetman Ivan Mazepa's main residence in Baturyn. It provides the computer reconstructions of these unbroken tiles and eight floor designs and ornamentations as well as their comparative analysis. The version that this palace was a comparatively large, three-story, and multi-chamber structure with exceptionally rich ceramic decoration has been substantiated.

Key words: ceramic tiles, floor pavement patterns, its reconstructions and analogies, the number of rooms and levels of Ivan Mazepa's palace in Baturyn.

15.04.2015 р.

«УДК 94(477):37.018.54:78 «17»

В.П. Біліченко

СТАН ТА РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ НА СІВЕРЩИНІ ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНЩИНИ

У статті на основі архівних матеріалів та першоджерел у галузі культурно-мистецької освіти піднімається і розкривається питання творчого розвитку музичного потенціалу одного із найбільш розвинутих регіонів України за доби Гетьманщини – Чернігово-Сіверщини. Означені роль гетьмансько-старшинської еліти та духовенства щодо підтримки розвитку музичної освіти у Чернігово-Сіверському краї. Висвітлено діяльність центрів музично-педагогічної думки Сіверщини – Глухівської музичної школи та Чернігівського колегіуму. Описано становлення та розвиток у краї музичних цехів, приватних осередків музичної освіти, діяльність маєткових високопрофесійних кріпацьких хорових капел та інструментальних оркестрів.

Ключові слова: музична освіта, гетьманська доба, музично-педагогічна думка, музичні цехи, хорові капели, інструментальні оркестри.

Тема культурно-музичної спадщини Сіверщини за доби Гетьманщини, внесок цього регіону у загальнокультурний здобуток української держави на сучасному етапі займає важливе місце у наукових працях провідних учених та дослідників у галузі культури. Значну увагу цьому питанню приділяють також діячі культури і мистецтв та звичайні громадяни, зацікавлені історичним культурно-мистецьким минулим цього потужного регіону України часів козацької доби.

Музична освіта та музично-естетичне виховання молоді завжди виступали важливою складовою у загальному духовному розвитку особистості, були запорукою збереження основ національної

культури. На сучасному етапі розвитку українського суспільства роль гуманітарних цінностей набуває все більше пріоритетного значення.

Наукові дослідження та теоретичні обґрунтування різноманітних форм існування культурно-мистецького життя і традицій Чернігово-Сіверського краю доби Гетьманщини, творче осмислення кращих напрацювань у галузі музично-педагогічної думки того періоду дають змогу широкого та активного використання і застосування цих досягнень у практичній діяльності сучасних музично-педагогічних навчальних закладів та роботі професійних і аматорських музичних колективів.

Аналіз історико-культурних джерел, мистецтвознавчої літератури та історичних відомостей із вказаної теми свідчить, що пласт культурно-музичного життя північного регіону України, зокрема Чернігово-Сіверських земель, за доби Гетьманщини залишається малодослідженим.

Питання культурно-просвітницької діяльності гетьманів розглядалися у дисертаційному дослідженні Л. Баранівської «Гетьмансько-старшинське середовище і культурно-музичне життя в Україні другої половини XVII–XVIII ст.» [2]. Розвиток національної музичної культури в Україні у XVII–XVIII ст. та роль національної еліти у тогоджасних культурних процесах висвітлені у працях Н. Герасимової-Персидської [5]. Культурно-музичне життя на Чернігівщині у XVIII ст. та зокрема мистецтво кобзарів і лірників висвітлено в історико-культурологічному дослідженні О. Васюти [3; 4]. Історичні відомості з історії розвитку Чернігово-Сіверського краю описано у наукових працях Д. Дорошенка [9]. Роль та значення Глухівської співацької школи в контексті боротьби за українську культуру у XVIII ст. піднімали у своїх працях В. Заїка [10] та В. Іванов [12]. Питанню розвитку музичної освіти і культури Чернігівщини та музичному вихованню у Чернігівському колегіумі присвячені праці дослідниці Л. Масол [15]. Дослідження розвитку художньої культури Чернігівщини доби Гетьманщини присвячені наукові розвідки краснавчого спрямування А. Адруга [1].

Проте, актуальність поставленої проблеми та можливість і необхідність використання в умовах модернізації сучасної музичної освіти кращих здобутків і напрацювань минулого потребує необхідності подальшого висвітлення у фаховій періодиці маловідомих і важливих фактів із розвитку музичної освіти того періоду.

Автор, у межах регламентованих вимог подачі текстового матеріалу статей, наголошує на необхідності та важливості подальшого висвітлення питання стану і розвитку музичної освіти та культурно-музичних традицій північного регіону України за доби Гетьманщини, зокрема земель Чернігово-Сіверського краю. У статті описано роль та значення

СІВЕРЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Технічний редактор – С.П. Жукова
Дизайн обкладинки – Ю.В. Москаленко
Комп'ютерне складання – В.В. Ісаєв
Коректура – С.П. Жукова, В.І. Мошик

Редакційна колегія збірки залишає за собою право на стилістичне, лексичне, орфографічне та пунктуаційне редагування матеріалів.
Надіслані авторами рукописи не рецензуються і не повертаються.

Листування з авторами на сторінках збірки не ведеться.

За достовірність фактів, посилань, приміток,
коментарів відповідає автор (автори) публікації.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів) публікації.

Підписано до друку 07.05.2015 р.

Формат 60 х 84/8.

Ум. друк. арк. 42,78. Обл.-вид. арк. 48,77.

Наклад 130 прим.

Зам. № 1017.

Видавець

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 2429 від 07.02.2006 р.);
вул. Лаврська, 9, корп. 19, м. Київ, 01015, Україна;
тел.: +380(44) 2807879; e-mail: m-center@ukr.net

Виготовлювач

ПП Лисенко М.М.

м. Ніжин, вул. Шевченка, 20
тел.: +380-4631-90995, +380-067-4412124, e-mail: milanik@land.ru

УДК 94(477.5)+908(477.5)